

Anxo Tarrío Varela (ed.). 2010. *Uxío Novoneyra: Día das Letras Galegas 2010*. Santiago de Compostela: Servizo de Publicacións e Intercambio Científico da Universidade de Santiago de Compostela. 133 pp.

Consonte a tradición, o Departamento de Filoloxía Galega da Universidade de Santiago honra asemade autor e Día das Letras, que no ano 2010 correspondeu ao poeta do Courel. Convertido este nun clásico xa dende a súa mocidade pola publicación do carismático *Os eidos* (1955), precisamente o volume universitario reproduce de xeito facsimilar, por primeira vez, o interesantísimo manuscrito autógrafo do devandito poemario.

Do primitivo caderno, datado no bienio 1952-1954, precedido por unha brevíssima e interesante carta a Ramón Piñeiro –co tempo desaparecida– e rematado por un glosario galego-castelán (logo ampliado, presentado só en galego e en orde alfabética), pódense salientar os títulos que preceden os poemas e, en especial, os das “partes”, posteriormente eliminados: *Os tesos cumes*, *Terras de Moreda e Parada*, *Os boscos*, *O mofo*, *Os camiños*, *As fontes*, *A agoa*, *O aire*, *A serán*, *A primaveira*, *O vrao*, *O outono*, *O inverno*, *O lume*, *As nebras*, *A choiva*, *Vida de pastor*, *Os lobos*, *Os paxaros*, *Da seran i-a noite*, *Ondas de saudade*.

Dende un primeiro momento queda clara a onnipresenza da “Terra” –non só da natureza– e do tempo, a través dun espazo e época predeterminados tinguidos dun profundo lirismo, nos que se anuncian o devalar das estacións, os fenómenos meteorolóxicos, a flora e fauna características e mesmo un sentimento anímico de dor e desacougo, de soidade extrema, que non cesa de se ponderar: “Estou sóio coma un lobo”, “Agora é todo unha negrura loba...”, esconxurada finalmente mediante o poder salvífico do amor. A metáfora do lobo solitario mantense no tempo, non así o sentimento explicitado que remata, de xeito tan significativo, o poemario primixenio: “nista moura soidade / que somentes o amor aluma”.

Pero a reprodución facsimilar pecha, por razóns obvias, o volume de homenaxe, iniciado por unha introdución e cinco artigos eruditos, escritos por cadanseu profesor. A “Introdución” débese á autoría de Anxo Tarrío, e céntrase en varios puntos. En primeiro lugar, na orixe mesma da celebración do Día das Letras; despois, tanto na propia historia do manuscrito autógrafo

coma d'*Os eidos* en xeral. O caderno orixinal, coidadosamente conservado polo interese do médico e humanista Domingo García-Sabell, deu lugar co paso dos anos ás diversas edicións, incorporando algúns cambios até chegar á definitiva. Entre as modificacións engadidas salientase a carta-limiar de R. Piñeiro a Novoneyra, imprescindíbel para coñecer a orixe do libro, que procura no profundo sentimento da Terra –segundo as propostas do grupo Galaxia– un dos alicerces da galegitude.

Logo trázase a íntima unión entre o home e o Courel natal; non en van do *verbo* xorde, mediante o nomeamento dos lugares e dos elementos, a creación dun mundo portentoso e inxustamente esquecido. O remate da “Introdución” alcánzase tras expoñer, mediante un resumo, os contidos achegados polos cinco colaboradores e mais os agradecementos a todas as persoas que contribuíron con material ou apoiaron o proxecto.

Xesús Alonso Montero titula o primeiro artigo “Un exemplar de *Elexías do Caurel*... de Novoneyra con dedicatoria e anotacións manuscritas do autor”, no que dá a coñecer os seus primeiros encontros co poeta a finais dos anos corenta, na Universidade Central de Madrid e mais o agasallo do seu primeiro poemario, inédito, *Abrojos*, para despois centrarse no segundo libro do autor, *Elegías del Caurel y otros poemas* (1966), publicado en Madrid por Ediciones RIALP, bilingüe e o primeiro en lingua galega da prestixiosa colección “Adonais”.

Deste volume destácanse as anotacións manuscritas do seu exemplar, galano do courelao, como a que figura na cuberta do exemplar:

Niste libro de elegías a maioría das veces xa nin tentei facer poema, senón deixar soias esas verbas inescusábeles que un se di en intres extremos do interior, fixar o vértice da intensidá; dar o paso estriuto, automático da vivencia á concencia.

Sempre dende a convulsión do vivido e sentido, as emocións transmítense porén a través da serenidade do *verbo*, preciso e imprescindíbel, que busca apreixar a memoria como honesta e sólida herdanza para o futuro. Aínda que só se citen algunhas das trinta e nove anotacións reais do exemplar, destaca polo interese a do poema amoroso: “PODO fincar só na tua imaxen. / Levo esta seguranza na noite.”, dedicado á muller amada naquel momento: “A Ana / meixela da tristura! / noite anoada!”, anotación esta que nunca se chegou a

editar. Doutro belísimo poema referido á mesma muller, melancólica, que lle outorga un sentido á existencia, quitaríanse en edicións posteriores os domésticos versos iniciais: “Coarto de estar e lámpara / axúdanlle á tarde. / Biquei súa tristura. / Na aperta prendémo-lo mundo.” Pese á intención de difundir unha nova edición cos enriquecedores textos e glosas autógrafos, esta non se puido realizar. Secasí, queda para o futuro o labor de seguir afondando no pensamento e obra; este e outro material inédito permiten saber que o proceso non está nin moito menos concluído.

José Luís Forneiro relata en “De romances, caligramas e poemas. O encontro de Uxío Novoneyra com o Seminario Menéndez Pidal”, o interesante achado acontecido un 19 de xullo de 1982, do que achega dous testemuños fotográficos moi pouco coñecidos. Como preámbulo, explica a creación do Arquivo Menéndez Pidal (AMP) a partir de 1900, a maior colección de poesía narrativa tradicional de Occidente, relativa a todos os territorios de linguas románicas. Porque o extraordinario filólogo se debruzara con insistencia no estudo do romanceiro seguindo a paixón herdada do irmán maior, pioneiro recompilador dos romances asturianos. O neto de Don Ramón, Diego Catalán, pasaría a dirixir o xa Seminario Menéndez Pidal (SMS) da Universidade Complutense de Madrid tras o falecemento deste, en 1977. A partir dese ano organízase a recolleita do romanceiro por terras de España e Portugal; se na primeira das viaxes se obtiveran unha decena de textos deteriorados na Galiza, a insatisfacción polo cativo éxito fai que a experiencia galega se repita a partir dos anos oitenta en diferentes lugares e ocasións. No estío de 1982 un equipo do SMS trasladárase ao Courel para gravar, recollendo textos no concello de Seoane (Seoane, Folgoso e Parada). En Parada, a aldea natal de Novoneyra, foran recitados dezasete textos de grande interese literario e histórico pola veciña Manuela García, que contaba daquela con sesenta anos de idade. Algúns dos temas -hoxe parte do Arquivo Sonoro do Romanceiro (ASOR)-, de orixe carolinxia e cabaleiresca, relixiosa e folclórica, viñan sendo: *Gerinaldo*, *Conde Preso*, *Florabela e Brancaflor*, *A Morte Ocultada*, *Delgadina*, *O Conde Flores*, *A Fonte Clara*, *Tamar*, *Belardo e Valdovinos* e *Santa Iria*.

A visita ao Courel foi recreada recentemente por diversas persoas, entre elas o escritor Jon Juaristi e os profesores Dolores Sanz e Aurelio González. Chegaran á aldea nun luscofusco chuvioso preguntando pola casa do poeta, que os convidara a entrar e conversar, para logo regalarlles uns caligramas feitos no intre. Na despedida, á porta da casa, pasaba a señora Manuela García

cun rabaño de animais. Tras ser preguntada sobre se sabía algún romance, respondeu con un deles. A gravación durou arredor dunha hora, ante o estupor de Novoneyra, que ignoraba que na súa aldea se coñecesen romances. Deste xeito O Courel, illado, demostrou ser un dos lugares onde mellor se conservaba o romanceiro tradicional.

Que a poesía de Novoneyra mantén unha rexa fidelidade ao pobo demóstrase na forma –métrica e paralelismo– pero sobre todo na esencia:

o herdo que me vén da literatura galega, son os medievais, Pondal e Rosalía. E ante todos foi a cultura popular a que realmente me entregou Galicia. Nunha palabra: o estar dentro da Lingua. Non usar a Lingua senón estar dentro dela. (...) Pero a miña procedencia vén do pobo. A gran obra centradora é a Lingua-Fala. Por eso cando se fala do popular como rebasado polo moderno coñecemento, prodúcese indignación porque o acervo popular é riquísimo.

Que as palabras do poeta courelao n’*Os soños teimosos* (1998) sirvan para recordar a extrema importancia que este lle deu á cultura popular pero, sobre todo, á base de toda autenticidade, ese único “verbo verdadeiro que fala o pueblo”.

353

Outro libro significativo de Novoneyra, *Arrodeos e desvíos do Camiño de Santiago e outras rotas* (1999), centra o artigo de María Xesús Nogueira Pereira, “Arrodeos e retornos. A poesía última de Uxío Novoneyra”. Pouco coñecido antes de 2010 polo feito de se tratar dunha publicación institucional de tiraxe limitada, cómpre salientar que o futuro seguramente lle vaia ser máis propicio por se levaren a cabo iniciativas tales como a reedición da obra por *La Voz de Galicia* no ano literario dedicado integramente ao poeta, e mais a publicación dun poema íntegro nas bolsas da compra do supermercado Gadis, iniciativas ambas que o espallaron por todos os recunchos do país: “En chegado a Santiago / e logo despois qué fago? / En chegado a Compostela / e despois de vela a ela?”.

O libro non segue a peregrinación clásica, como se amosa no propio título, o definitivo tras outras propostas anteriores. A clave é camiñar e non precisamente baixo un itinerario preestabelecido, senón tomando como punto de partida e chegada as propias terras courelás, nunha viraxe circular, de aí a conexión coa obra primixenia d’*Os eidos*. Secasí, a casa de Parada cobra un especial protagonismo, a carón da familia e os amigos. A importancia da lin-

gua-fala –ou da lingua-patria– destaca na enumeración dos nomes de lugar, ás veces pura nominación que á vez que nomea logra a pervivencia do pasado e da memoria, é dicir, recrea. Sempre, o *verbo*.

Das Ferrerías á Veiga i Ambasmestas.
Volver por Vilafranca á empinada
por Corullón e Oencia
por Vilarrubín a Ferramulín
pasados Vilarrubín
Ferramulín Horreos pechado
hastra a Boca do Couto i a Parada.

354

A presenza da mitoloxía (o Grial, os mouros, Dona Ildara, Roldán e mesmo lendas cristiás coma o San Romao de Parada) non supón algo anecdótico. De feito, nun primeiro estadio o libro íase titular *Libro de Rotas / Ámeto Mítico* ou, simplemente, *Ámeto Mítico*. Tres voces enriquecen o contido do poemario: unha voz bárdica, herdeira de Pondal, que conecta o pasado cun futuro máis esperanzador xunto coas do poeta peregrino –imaxinario– e trobador. Da importancia da pegada trobadoresca pódese destacar a herdanza na forma das estrofas coma o paralelismo ou o refrán e na lingua, as escollas léxicas (*cantiga*, *amigo*, *folía*); xa no contido, os nomes de trobadores e xograres, certos tópicos (a *coita*) e mesmo a poesía satírica, infrecuente na tradición galega contemporánea. Noutra nova unión entre pasado e futuro, retórnase ás orixes como posou do futuro. Finalmente, a voz do *pelegrín* persiste na non necesidade de peregrinar para ir, posto que a imaxinación abonda para recrear o camiño: “Maxina imaxinar / peregrinar sin ir / millor que partir / sin o necesitar”.

O camiñar sen rumbo fixo (*arrodeos e desvíos*) ou ben o camiñar por camiñar, ten por suposto un remate que conecta co principio. Un peregrinar simbólico no que só a fusión coa Terra lle outorga significado á vida: “Camiño de volta fago / volvo cabo do Mundo. / Terra sólo en ti me fundo: / é a certeza que trago”. Esta proclamación da verdadeira viaxe, a interior, entronca coa condición de testamento poético acertadamente atribuída ao libro.

Unha importante faceta da escrita novoneyriana, por desgraza bastante descoñecida, encárgase de a desvelar Blanca-Ana Roig Rechou, especialista en literatura infantil e xuvenil, que se achega aos tres volumes publicados até o momento de narracións destinadas á infancia en “Uxío Novoneyra: identidade e soños”. A primeira, *No cubil do xabarín* (1991), desenvolve a imaxinación

como espazo libre do ser, ser presentado como íntegro en plena natureza. Un narrador omnisciente presenta un grupo de seis rapaces. A importancia da fauna e flora courelás ponse de relevo no mesmo título da obra e tamén na función salvífica da flora, constituíndo o refuxio do rebolo das canas o que preserva os rapaces das gadoupas dos xabaríns. A prudencia, o medo, sálvaos do ataque, polo que a obra ten un carácter moralizante. O vocabulario final da narración, que presenta características da zona, contribúe a enxalzar a forte identidade courelá. Vocabulario similar repetido no remate de *Gorgorín e Cabezón* (1992), onde se narra outra aventura con desenlace feliz, na que os dous rapaces inocentes xogan nun río até que aparecen os míticos homes do saco para tentar collelos e dos que logran, con astucia, fuxir. *Ilda, o lobo, o corzo e o xabarín* (1998) remata a triloxía. O personaxe mítico do castelo de Carbedo consegue, tras un pacto cos tres animais presos no que lles promete a liberdade, que o lobo non ataque a outra fauna e esta ince libremente, á vez que a abundante caza atraía cabaleiros valentes para que ela poida escoller e ser feliz cun deles. Ponderados outra volta valores como a xustiza, a liberdade e o respecto pola natureza, a narración remata cun poema reiterado logo no *Libro de Rotas / Ámeto Mítico*, que enlaza ambos os textos:

cara ó castelo rocheiro
no que inda está Dona Ildara (...)
Ambas agardan por el
entre aldeas -lenes fumes,
a cor do ucedo nos cumes-
cal se agarda no Courel.

Complementados os tres volumes con abundantes ilustracións, queda clara a intención de dar a coñecer a vida e lendas da Serra dende a mesmísima infancia. A literatura, para Novoneyra, non ocupa un lugar menor na conformación dunha identidade nacional que transmite dende o primeiro libro.

A forte e complexa conciencia lingüística de Novoneyra estúdase no derradeiro artigo, o de Carme Silva Domínguez, titulado “De Compostela ao Courel, de 1952 a 1990: a evolución das decisións de escrita n’*Os eidos*”. Porque ao longo de case corenta anos existen até catro versións distintas para a obra máis emblemática do poeta de Parada; a derradeira tendencia procura a autenticidade a través da máxima fidelidade á fala courelá. Tal feito convérteo nun escritor excepcional, posto que a maioría segue o camiño xusto á inversa, do local ao global. Que a firmeza era grande ponse de relevo cando o

courelao publica no *Boletín Galego de Literatura* (1991) un controvertido manifesto contra toda rixidez lingüística para a creación. Se nun primeiro intre Novoneyra delega en R. Piñeiro a corrección lingüística, xa nos anos oitenta advirte mediante unha nota da intención de reflectir as variantes dialectais. Polo tanto, toponimia e antroponimia vanse achegar á fala; así, os primitivos *Valdeorras* e *Xosé de Parada* pasan a *Val di Orras* e *O José de Parada*. Neste sentido, a inclusión dun glosario final “courelao” que facilite a lectura tamén supón unha reivindicación da diferenza; así, priorízanse as formas centro-orientais nos substantivos *vrao* ou *nino* e nas verbais o mantemento da nasalización: *veinse* (e non *vense*) ou as enxebres *traguía*, *oxa* etc. O mesmo ocorre coa persistencia doutros trazos gramaticais e fonéticos, o que se debe poñer en relación coa importancia outorgada á oralidade nas derradeiras edicións d’*Os eidos*.

O rexeitamento á autoridade lingüística, baseado na convicción da supremacía dos valores estéticos e literarios –tampouco como imposición absoluta, senón dende o criterio da libre elección–, propugnou sempre, ao igual que noutros aspectos, a liberdade creadora; non en van reivindicara con contundencia a “santa liberdade dos falantes”. Sen un Deus reitor, dende o seu ateísmo radical, sen ataduras políticas pese ao convencemento marxista, a liberdade perdurou ao longo do tempo coma un dos principios absolutos: “un poeta libre é un poeta útil”. Uxío Novoneyra *dixit*.

Esperanza Mariño Davila